

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

BUXORO TARIXIY-MADANIY MEROSINI MUHOFAZA QILISH VA RESTAVRATSIYA MUAMMOLARI: “BUXORO HAQIQATI” GAZETASI MATERIALLARI ASOSIDA

Xayriyev Javohirbek Oybek o'g'li

Buxoro davlat universiteti, tayanch doktorant.

e-mail: j.o.xayriyev@buxdu.uz ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5485-188X>

Annotatsiya.

Mazkur maqolada Buxoro viloyatining tarixiy-madaniy merosini muhofaza qilish, restavratsiya qilish va undan foydalanish masalalari “Buxoro haqiqati” gazetasi materiallari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy manba bazasini tarixiy obidalar, ziyoratgohlar, restavratsiya ishlari, shahar ekologik holati, jamoatchilik nazorati va madaniy merosni boshqarish bilan bog'liq gazeta maqolalari tashkil etadi. Manbalarda Buxoro hududida davlat hisobida turgan me'moriy, arxeologik va monumental san'at yodgorliklarining soni, ularning texnik holatini kuzatish, restavratsiya uchun mablag' ajratish, ayrim obidalardan madaniy-ma'rifiy va xo'jalik maqsadlarida foydalanish, shuningdek, yodgorliklarga zarar yetkazayotgan omillar haqida muhim ma'lumotlar qayd etilgan. Maqolada tarixiy obidalarni muhofaza qilish muammosi faqat restavratsiya bilan cheklanmasligi, balki shaharsozlik, ekologik muvozanat, suv va drenaj tizimi, qurilish materiallari sifati, institutsional boshqaruv va jamoatchilik ishtiroki bilan chambarchas bog'liqligi ko'rsatiladi. Ismoil Somoniy maqbarasi, Xo'ja Za'faron ziyoratgohi, Tosh-saroy madrasasi, Volidai Abdullaziz, Ark va boshqa obidalar misolida matbuot manbalarining tarixiy jarayonlarni o'rganishdagi informativ imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijasida “Buxoro haqiqati” materiallari XX asrning so'nggi choragida madaniy merosga munosabatning amaliy holatini, mavjud muammolarni va ularni bartaraf etish bo'yicha jamoatchilik talablarini o'rganish uchun muhim tarixiy manba ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Buxoro, “Buxoro haqiqati”, tarixiy-madaniy meros, tarixiy obidalar, restavratsiya, muhofaza, arxeologiya, me'moriy yodgorlik, Ismoil Somoniy maqbarasi, Xo'ja Za'faron, shahar ekologiyasi, drenaj, sho'rlanish, tarixiy xotira, jamoatchilik nazorati.

ПРОБЛЕМЫ ОХРАНЫ И РЕСТАВРАЦИИ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ БУХАРЫ: НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ ГАЗЕТЫ «БУХОРО ХАКИКАТИ»

Хайриев Жавохирбек Ойбек угли

Бухарский государственный университет, базовый докторант.

Аннотация.

В статье на основе материалов газеты «Бухоро хакикати» анализируются вопросы охраны, реставрации и использования историко-культурного наследия Бухарской области. Основную источниковую базу исследования составляют газетные публикации, посвященные историческим памятникам, местам паломничества, реставрационным работам, экологическому состоянию города, общественному контролю и управлению культурным наследием. В источниках содержатся важные сведения о количестве состоящих на государственном учёте архитектурных, археологических памятников и объектов монументального искусства на территории Бухары, мониторинге их технического состояния, выделении средств на реставрацию, использовании отдельных объектов в культурно-просветительских и хозяйственных целях, а также о факторах, наносящих ущерб памятникам. Показано, что проблема охраны исторических объектов не ограничивается только реставрацией, а тесно связана с градостроительством, экологическим равновесием, состоянием водных и дренажных систем, качеством строительных материалов, институциональным управлением и участием общественности. На примере мавзолея Исмаила Самани, святыни Ходжа Зафарон, медресе Тош-сарой, Волидаи Абдулазиз, Арка и других объектов раскрывается информационный потенциал периодической печати как источника для изучения исторических процессов. В результате исследования обосновывается, что материалы газеты «Бухоро хакикати» являются важным историческим источником для изучения практического состояния охраны культурного наследия, существовавших проблем и общественных требований по их устранению в последней четверти XX века.

Ключевые слова: Бухара, «Бухоро хакикати», историко-культурное наследие, исторические памятники, реставрация, охрана, археология,

архитектурный памятник, мавзолей Исмаила Самани, Ходжа Заъфарон, городская экология, дренаж, засоление, историческая память, общественный контроль.

PROBLEMS OF PRESERVATION AND RESTORATION OF BUKHARA'S HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE: BASED ON MATERIALS FROM THE BUXORO HAQIQATI NEWSPAPER

Xayriyev Javohirbek Oybek o'g'li

Bukhara State University, PhD Student.

Abstract.

This article analyzes the preservation, restoration, and use of the historical and cultural heritage of the Bukhara Region based on materials published in the *Buxoro Haqiqati* newspaper. The primary source base consists of newspaper articles concerning historical monuments, pilgrimage sites, restoration activities, the urban ecological environment, public oversight, and cultural heritage management. These sources contain important information on the number of architectural, archaeological, and monumental art sites under state protection in Bukhara, the monitoring of their technical condition, the allocation of funds for restoration, the cultural, educational, and economic use of individual monuments, and the factors causing damage to heritage sites. The article demonstrates that the preservation of historical monuments is not limited to restoration alone but is closely connected with urban planning, ecological balance, water and drainage systems, the quality of construction materials, institutional management, and public participation. Using the Ismail Samani Mausoleum, the Khoja Za'faron pilgrimage site, the Tosh-Saroy Madrasa, Volidai Abdullaziz, the Ark, and other monuments as examples, the study reveals the informational potential of periodical press materials for investigating historical processes. The findings demonstrate that materials from *Buxoro Haqiqati* constitute an important historical source for studying the practical state of cultural heritage preservation, existing problems, and public demands for their resolution during the last quarter of the twentieth century.

Keywords: Bukhara, *Buxoro Haqiqati*, historical and cultural heritage, historical monuments, restoration, preservation, archaeology, architectural monument, Ismail Samani Mausoleum, Khoja Za'faron, urban ecology, drainage, salinization, historical memory, public oversight.

Kirish. Buxoro tarixiy-madaniy merosi Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining ko'p qatlamli tarixini o'zida mujassam etgan moddiy manbalar majmuasidir. Shaharning me'moriy qiyofasi, qadimiy mudofaa va irrigatsiya tizimlari, masjid va madrasalar, maqbaralar, hammomlar, savdo inshootlari hamda ziyoratgohlar nafaqat alohida tarixiy obidalar, balki biri-biri bilan bog'langan tarixiy makon sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli ularni muhofaza qilish masalasini faqat alohida bino ta'miri doirasida ko'rib chiqish tarixiy muhitning yaxlitligini yetarli darajada ochib bermaydi.

"Buxoro haqiqati" gazetasi materiallari mazkur muammoni o'rganish uchun alohida ahamiyatga ega. Gazetada e'lon qilingan maqolalarda yodgorliklarning soni va davlat ro'yxatiga olinishi, texnik holatni nazorat qilish, restavratsiya ishlari, mablag' va qurilish materiallari masalalari, obidalardan foydalanish amaliyoti, sanitariya va ekologik muammolar, shuningdek, jamoatchilikning munosabati haqida ma'lumotlar berilgan. Muhimi, bu materiallarda faqat rasmiy yutuqlar emas, balki kamchiliklar, kechikishlar va mas'ul tashkilotlarning faoliyati yuzasidan tanqidiy fikrlar ham uchraydi.

Tadqiqotning maqsadi "Buxoro haqiqati" gazetasida yoritilgan materiallar asosida Buxoroning tarixiy-madaniy merosini muhofaza qilish tizimining amaliy holatini, restavratsiya jarayonidagi muammolarni va tarixiy muhitga ta'sir ko'rsatgan ekologik hamda institutsional omillarni ilmiy jihatdan tahlil qilishdir.

Tadqiqot savollari quyidagilardan iborat: gazeta materiallarida tarixiy obidalarni muhofaza qilishning qanday shakllari aks etgan; obidalardan xo'jalik va madaniy maqsadlarda foydalanish ularning saqlanishiga qanday ta'sir ko'rsatgan; restavratsiya jarayonida qanday texnik va tashkiliy muammolar mavjud bo'lgan; shahar ekologiyasi va suv xo'jaligi tizimidagi o'zgarishlar tarixiy obidalarning holatiga qanday ta'sir ko'rsatgan; jamoatchilik va matbuot muammolarni aniqlash hamda muhokama qilishda qanday rol bajargan?

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Maqolaning asosiy manbasi "Buxoro haqiqati" gazetasida e'lon qilingan tarixiy obidalar va madaniy merosga oid materiallardir. Ularni mazmuni jihatidan bir necha guruhga ajratish mumkin: birinchisi — obidalarni hisobga olish va davlat muhofazasiga olishga oid materiallar; ikkinchisi — restavratsiya va ta'mirlash jarayonlarini yorituvchi maqolalar; uchinchisi — obidalardan foydalanish, ularning atrofini obodonlashtirish va sanitariya holatiga oid tanqidiy chiqishlar; to'rtinchisi — ziyoratgohlar va tarixiy xotira bilan bog'liq materiallar; beshinchisi — shahar ekologiyasi, suv, drenaj va yer osti suvlari masalalarini yorituvchi maqolalardir.

Manbalarni tahlil qilishda tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik, muammoviy-xronologik va kontent-tahlil usullaridan foydalanildi. Raqamli ko'rsatkichlar manbaning o'zida qanday berilgan bo'lsa, shunday qayd etildi. Jumladan, ayrim materiallarda 603 ta, boshqa materiallarda esa 604 ta tarixiy yodgorlik davlat hisobida ekani ko'rsatiladi. Bu tafvutni mexanik ravishda xato deb baholashdan ko'ra, ro'yxatning turli vaqtda yangilanishi yoki hisobga olish jarayonining

davomiyligi bilan bog'liq manbaviy farq sifatida ko'rish maqsadga muvofiq.

Gazeta materiallarining yana bir muhim xususiyati shundaki, ular voqealarni faqat yuqoridan berilgan rasmiy hisobot sifatida emas, balki muayyan muammo yuzasidan murojaat, tanqid va jamoatchilik munosabati shaklida ham aks ettiradi. Shu jihatdan maqolalar tarixiy obidalarining real holati bilan ularni boshqarish va muhofaza qilish tizimi o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS)

"Buxoro haqiqati" materiallarida Buxoro viloyatida tarixiy meros obyektlarini davlat tomonidan hisobga olish va muhofaza qilish tizimi shakllangani qayd etiladi. Bir materialda viloyatda 603 ta tarixiy yodgorlik mavjudligi, ulardan 293 tasi me'moriy, 100 tasi arxeologik, 210 tasi monumental san'at yodgorligi ekani ko'rsatilgan. Boshqa materialda esa davlat ro'yxatidagi obidalar soni 604 ta deb beriladi. Ushbu ma'lumotlarning o'ziyiq meros obyektlarini inventarizatsiya qilish doimiy jarayon bo'lganini ko'rsatadi [1; B. 4].

Yodgorliklarning texnik holatini muntazam kuzatib borish muhofaza tizimining muhim qismi sifatida ko'rsatiladi. Mahalliy ahamiyatga ega obyektlarni ro'yxatga olish, ayrimlarini respublika ahamiyatidagi yodgorliklar qatoriga o'tkazish, muhofaza qilish bo'yicha tashkilotlar bilan korxona va xo'jaliklar o'rtasida kelishuvlar tuzish kabi amaliyotlar ham qayd etilgan. Bunday mexanizm davlat nazorati bilan obidani bevosita egallab turgan tashkilotning mas'uliyatini bog'lashga qaratilgan.

Biroq gazeta materiallari muhofaza qilishning huquqiy va tashkiliy mexanizmi mavjud bo'lishi obidaning amalda yaxshi saqlanishini avtomatik ravishda ta'minlamaganini ko'rsatadi. Ayrim yodgorliklardan xo'jalik ehtiyojlari uchun foydalanilgan, boshqalari esa atrof-muhitning nosog'lomligi sababli zarar ko'rgan. Demak, muhofaza tizimining samaradorligini faqat ro'yxat va nazorat mavjudligi bilan emas, balki ularning real ijrosi bilan baholash zarur.

Tarixiy obidalardan klub, kutubxona, musiqa maktabi, muzey, hunarmandchilik ustaxonasi, choyxona va savdo shoxobchasi sifatida foydalanish amaliyoti manbalarda keng uchraydi. Bir tomondan, bunday foydalanish obidani bo'sh va qarovsiz qolishdan saqlashi, uni jamiyat hayotiga qayta kiritishi mumkin. Ikkinchi tomondan, binoning tarixiy konstruksiyasi va mikroiklimiga mos kelmaydigan xo'jalik faoliyati muhofaza talablariga zid bo'lishi mumkin.

Validai Abdullaziz yodgorligi bunga yaqqol misoldir. XVII asrga oid ushbu noyob inshootda paxta tozalash ustaxonasi joylashtirilgani, mexanizmlarning tebranishi binoga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani va ishlab chiqarish chiqindilari vaqtida tozalanmayotgani haqida tanqidiy fikrlar berilgan. Obida atrofni devor bilan o'rab qo'yish natijasida uning ko'rinishi ham cheklangan. Muhofaza organlarining binoni bo'shatish haqidagi talablariga qaramay, muammo uzoq vaqt hal qilinmagan [2; B. 3].

Tosh-saroy madrasasi atrofidagi chiqindi muammosi ham tarixiy merosni saqlash bilan shahar xo'jaligi o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi. XVIII asrga oid ushbu obida sayyohlar ko'z o'ngida bo'lishiga qaramay, uning yonida chiqindi to'planishi haqida yozilgan. Chor Minor, Hammomi Oybinok, Xotam Xundi, Bozori gul va Sarrofon hammomi kabi obyektlar atrofidagi sanitariya muammolari ham shu kontekstda tilga olinadi [3; B. 4].

Mazkur holatlar asosida obidadan foydalanishning o'zi muammo emas, balki undan foydalanish rejimi, texnik yuklama va muhofaza talablarining bajarilishi hal qiluvchi omil ekanini ko'rish mumkin. Tarixiy binoni zamonaviy ehtiyojga moslashtirishda uning konstruktiv xususiyatlari, tarixiy qiyofasi va atrof-muhit bilan bog'liqligi hisobga olinmasa, foydalanishning o'zi merosga xavf tug'diradi.

Gazeta materiallarida tarixiy obidalarining holati shahar ekologiyasidan ajratib ko'rsatilmaydi. Shahrud kanalining maishiy chiqindilar bilan ifloslanishi, qadimiy drenaj tizimlarining ko'milishi, yer osti suvlarining ko'tarilishi va sho'rlanish jarayonlari obidalarining konstruksiyalariga bevosita ta'sir qiluvchi omillar sifatida qayd etilgan.

Aminjon Salomovning fikrlariga bag'ishlangan materialda Buxorodagi qadimiy drenaj yo'llarining ko'milishi natijasida yer osti suvlarining ko'tarilgani va tuzning yodgorlik toshlarini yemirayotgani ta'kidlanadi. Maxsus kanalizatsiya tizimining yetishmasligi sababli maishiy suvlar va chiqindilarning yer ostiga tushishi ham ekologik muammoni kuchaytirgan. Shahar ko'chalarida transport harakatining ortishi ham obidalarining yemirilishiga ta'sir qiluvchi omil sifatida ko'rsatiladi [4; B. 2].

Bu ma'lumotlar tarixiy merosni muhofaza qilishni shahar muhandislik infratuzilmasi bilan integratsiyalash zarurligini ko'rsatadi. Obidani ta'mirlash bilan bir qatorda suvning harakatlanishi, drenaj, kanalizatsiya, transport yuklamasi va yer osti suvlarining sathi ham nazorat qilinmasa, restavratsiya natijasi uzoq muddatli bo'lmasligi mumkin.

Ismoil Somoniy maqbarasi haqidagi material tarixiy obidani saqlash masalasining naqadar murakkabligini ko'rsatadigan muhim manbalardan biridir. Maqbara Buxoroning me'moriy ramzlaridan biri sifatida taqdim etilib, uning atrofida amalga oshirilgan obodonlashtirish va irrigatsiya ishlari kutilmagan muammolarni yuzaga keltirgani qayd etiladi. Manbada maqbara joylashgan hududda ilgari mavjud bo'lgan tosh hovuzning buzilishi va uning o'rniga quduq tashkil etilishi, sug'orish ishlari hamda yer osti suvlarining harakati natijasida namlikning obida tomonga siljishi haqida xavotir bildiriladi. Buxorodagi qadimiy drenaj kanallarining ko'milishi ham yer osti suvlarining sathiga ta'sir qiluvchi omil sifatida ko'rsatilgan [5; B. 4].

Favqulodda vaziyat S. M. Kirov nomidagi madaniyat va istirohat bog'i hududida kanalni kengaytirish maqsadida qal'a devorining bir qismi bilan bog'liq ishlar amalga oshirilishi natijasida kuchaygani haqida yoziladi. Suvning to'planishi va oqimning o'zgarishi maqbara osti hududiga yetib kelgani qayd etilgan. Bu misol tarixiy obida atrofidagi har qanday muhandislik yoki obodonlashtirish loyihasi tarixiy muhitga kompleks baho berish asosida amalga oshirilishi kerakligini ko'rsatadi. Mazkur holatni tarixiy meros va ekologik xavfsizlikning o'zaro bog'liqligi nuqtayi nazaridan baholash mumkin. Bunda obidaning o'zi bilan birga uning gidrologik muhiti, yer sathi, suv oqimlari va atrofidagi infratuzilma ham muhofaza obyekti tarkibiy qismi sifatida qaraladi [6; B. 4].

Xo'ja Za'faron ziyoratgohi haqidagi maqola tarixiy-madaniy meros tushunchasining faqat mashhur me'moriy

obidalar bilan chegaralanmasligini ko'rsatadi. Buxorodan taxminan 40 kilometr g'arbda, Romitan tumani hududidagi qabrston bilan bog'liq xalq e'tiqodlari, muqaddas joy, quduq va marhumlar xotirasi ushbu makonni mahalliy madaniy xotiraning bir qismiga aylantirgan. Manbada ziyoratgohdagi ikki marmar tosh, ulardagi suv uchun mo'ljallangan chuqurchalar va quduq bilan bog'liq xalqona davolash tasavvurlari tasvirlanadi. Ushbu ma'lumotlarni tibbiy haqiqat sifatida emas, balki o'sha davrdagi mahalliy e'tiqod va ziyorat amaliyotining etnografik ko'rinishi sifatida baholash lozim. Shu bilan birga, bunday joylarning saqlanishi tarixiy xotira va mahalliy jamoaning madaniy tajribasini asrash nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir [7; B. 4].

Ziyoratgohning atrofi tikanak va yong'oq daraxtlari bilan qoplanib ketgani, devor va panjaralarning yaroqsiz holga kelgani, masjid binosining devorlari shikastlangani, derazalar o'rniga taxtalar qo'yilgani haqida ma'lumotlar beriladi. Qishloqda atigi 12 ta xonadon bo'lgani sababli barcha xarajatlarni mahalliy aholi zimmasiga yuklash amaliy jihatdan qiyin ekan ham qayd etiladi. Gazeta maqolasi ziyoratgohga olib boruvchi yo'lni yaxshilash, belgi o'rnatish, elektr ta'minoti, qo'riqlash va obodonlashtirish choralarini ko'rishni taklif qiladi. Bu talablar madaniy merosni saqlashning mahalliy infratuzilma bilan bog'liq ekanini ko'rsatadi.

"Buxoro haqiqati" materiallarida restavratsiya ishlari bo'yicha ijobiy natijalar ham qayd etilgan. Ayrim yillarda 27 ta me'moriy yodgorlikda ta'mirlash va restavratsiya ishlari olib borilgani, buning uchun 1 225 000 so'm miqdorida mablag' sarflangani haqida ma'lumot beriladi. Domla Tursunjon madrasasi, Magoki Ko'rpa, Siyohgaron va Arabon masjidlaridagi ishlarning yakunlangani, Sayfiddin Buxoriy maqbarasi, Ko'kaldosh madrasasi va Abdullaxon timida kapital ta'mir ishlari olib borilgani qayd etiladi. Restavratsiya ustalarini tayyorlash uchun Buxoroda hunar maktabining ochilishi ham muhim tashkiliy chora sifatida ko'rsatiladi. Bu tarixiy me'morchilikni saqlashda an'anaviy kasbiy bilim va amaliy ko'nikmalarning zarurligini anglatadi [8; B. 3].

Biroq boshqa materiallarda restavratsiya uchun ishlatiladigan qurilish materiallari sifati jiddiy muammo sifatida ko'tariladi. Ganchning sifati, Buxoro g'isht zavodida ishlab chiqarilgan ayrim g'ishtlarning tez uvalanishi, restavratsiya ustaxonasiga yetkaziladigan yog'ochning yaroqliligi yuzasidan e'tirozlar bildiriladi. Tarixiy binolarda zamonaviy materialdan foydalanish masalasi ham konstruksiya va tashqi ko'rinishning mosligi nuqtayi nazaridan muhokama qilinadi. Koshinlar masalasida ham muammo ko'rsatiladi. 1930–1940-yillarda ustalar tomonidan tayyorlangan ayrim koshinlardan foydalanilgani, Samarqandda tayyorlangan koshinlarning nisbatan qisqa muddatda sirini yo'qotishi haqida fikrlar berilgan. Buxoro ilmiy-restavratsiya ustaxonasining keramika bo'limi imkoniyatlari cheklangani, natijada ayrim obidalarda o'xshash koshinlardan foydalanish tarixiy binolarning individual badiiy xususiyatlarini bir xillashtirib yuborishi mumkinligi ta'kidlangan [9; B. 3].

Bu tanqidlar restavratsiyada "yangilash" bilan "asl tarixiy qiyofani saqlash" o'rtasidagi farqni ko'rsatadi. Restavratsiyaning asosiy mezonini faqat binoni fizik jihatdan tiklash emas, balki uning tarixiy materiali, shakli, bezagi va konstruktiv mantiqini imkon qadar saqlashdan iborat bo'lishi kerak. Manbalarda restavratsiya loyihalarining tayyorlanishi bilan ularni amalda bajarish o'rtasida muayyan tafovutlar mavjudligi ko'rsatiladi. Ayrim loyihalar Toshkentdagi loyiha tashkilotlarida tayyorlangan, biroq obidaning joylashuvi, tabiiy muhiti va real texnik holatini yetarlicha o'rganmasdan tuzilgan loyihalar amaliyotda kutilgan natijani bermasligi mumkinligi tanqid qilinadi [10; B. 2].

Buyurtmalarning kechikishi ham alohida muammo sifatida ko'rsatiladi. Yodgorlikdagi yoriq yoki konstruktiv shikast vaqtida bartaraf etilmasa, loyiha tayyor bo'lguncha muammo chuqurlashishi mumkin. Shu sababli favqulodda va profilaktik ta'mirlash tizimini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Buxoro shahrining o'zida va viloyat hududida taxminan 200 ga yaqin me'moriy yodgorlik mavjudligi haqidagi ma'lumot barcha obyektlarni bir vaqtning o'zida to'liq restavratsiya qilish imkoniyati cheklanganini ko'rsatadi. Shuning uchun ustuvorliklarni ilmiy va texnik mezonlar asosida belgilash, eng xavfli holatdagi obyektlarni avvalo tiklash, ishlarni yakunlash, davlat qabulidan o'tkazish va keyingi ekspluatatsiya rejimini belgilash zarur [11; B. 2].

Moliyalashtirish masalasida ham faqat mablag' miqdori emas, uning samarali taqsimlanishi muhim. Bir nechta obyektga mablag' va ishchi kuchining tarqatib yuborilishi natijasida hech bir obyektning to'liq yakunlashning iloji bo'lmasligi mumkin. Manbalardagi tanqidlar ushbu boshqaruv muammosiga e'tibor qaratadi.

Buxoro tarixiy merosini muhofaza qilishda jamoatchilik ishtiroki ham gazeta materiallarida muhim yo'nalish sifatida aks etadi. Yodgorliklarni muhofaza qilish jamiyatining viloyat kengashi tarkibida yuzlab boshlang'ich tashkilotlar faoliyat yuritgani, minglab kishilar yodgorliklarni asrash va targ'ib qilish ishlariga jalb etilgani haqida ma'lumot beriladi. Tarix va madaniyat yodgorliklariga bag'ishlangan ma'ruzalar, suhbatlar, ommaviy universitet mashg'ulotlari va tanlovlar tashkil etilgani qayd qilinadi [12; B. 2].

Ayrim korxona va xo'jaliklarning alohida yodgorliklarga homiylik qilgani ham ko'rsatiladi. Bunday amaliyot tarixiy merosni davlatning yagona vazifasi sifatida emas, balki jamiyatning turli qatlamlari ishtirokidagi umumiy mas'uliyat sifatida ko'rish imkonini beradi. Buxoro davlat tarixiy-me'moriy muzey-qo'riqxonasining tashkil etilishi ham meros obyektlarini yagona tizimda saqlash, o'rganish va targ'ib qilish nuqtayi nazaridan muhim qadam sifatida baholanadi. Muzeilashtirish tarixiy binolarni faqat fizik jihatdan saqlash emas, balki ularning ilmiy va ma'rifiy funksiyasini kuchaytirish imkonini beradi [13; B. 2].

Shu bilan birga, jamoatchilik tashkilotlarining faoliyatida rasmiy yig'implarni undirish kabi masalalar yodgorliklarni real muhofaza qilishdan ustun qo'yilmasligi kerakligi haqida tanqidlar mavjud. Bu holat jamoatchilik nazoratining mazmuni va samaradorligi masalasini ham kun tartibiga olib chiqadi. Tadqiqot natijalari "Buxoro haqiqati" materiallarini faqat publitsistik chiqishlar yig'indisi sifatida emas, balki tarixiy merosni boshqarish amaliyotining muayyan davrdagi holatini qayta tiklash imkonini beruvchi manba sifatida baholash mumkinligini ko'rsatadi. Gazeta materiallari rasmiy statistik ma'lumotlar bilan bir qatorda obyektlarning real holati, mahalliy aholining munosabati, mutaxassislarning tanqidi va idoralar o'rtasidagi mas'uliyat muammolarini ham aks ettiradi.

Ikkinchi muhim natija shundan iboratki, tarixiy obidalarni saqlash muammosi ko'p omilli xarakterga ega. Obidaning texnik holati uning yoshi va konstruksiyasigina emas, balki yer osti suvlari, drenaj, sanitariya, transport, qurilish materiallari, foydalanish rejimi va boshqaruv qarorlariga ham bog'liq bo'lgan.

Uchinchidan, matbuot materiallari orqali tarixiy meros siyosatining ikki tomonini — rasmiy ravishda muhofaza qilish tizimining mavjudligi va amaliyotdagi kamchiliklarni — bir vaqtda kuzatish mumkin. Shu sababli gazeta manbalarini boshqa arxiv hujjatlari, restavratsiya hisobotlari, arxeologik tadqiqotlar va me'moriy o'lchov materiallari bilan qiyoslash kelgusidagi tadqiqotlar uchun muhim yo'nalish hisoblanadi.

To'rtinchidan, ziyoratgohlar va mashhur me'moriy yodgorliklar o'rtasidagi farq ham manbalarda yaqqol ko'rinadi. Xo'ja Za'faron kabi obyektlarda mahalliy e'tiqod, xotira va kundalik foydalanish omillari ustun bo'lsa, Ismoil Somoniy maqbarasida shahar miqyosidagi muhandislik va ekologik muammolar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Tahlil qilingan materiallar Buxoroning tarixiy merosini muhofaza qilish jarayonida sezilarli tashkiliy va moddiy imkoniyatlar mavjud bo'lganini ko'rsatadi. Davlat ro'yxatlari, maxsus muhofaza tashkilotlari, restavratsiya ustaxonalari, mutaxassislar tayyorlash, muzey-qo'riqxonalar faoliyati va jamoatchilik tashkilotlari buning institutsional asosini tashkil etgan. Shu bilan birga, manbalarda qayd etilgan kamchiliklar tizimning barcha bo'g'inlari bir xil darajada ishlamaganini ko'rsatadi.

Ayniqsa, obidani alohida bino sifatida muhofaza qilish va uning tarixiy muhitini saqlash o'rtasidagi tafovut muhim. Ismoil Somoniy maqbarasi misolida obida atrofidagi suv va irrigatsiya tizimidagi o'zgarishlar bevosita xavf manbaiga aylanishi mumkinligi ko'rinadi. Tosh-saroy madrasasi yoki Volidai Abdullaziz misolida esa yodgorlikning funksional ishlatilishi va atrofidagi xo'jalik faoliyati muhofaza talablariga moslashtirilishi zarurligi namoyon bo'ladi. Restavratsiya masalasida esa "tez ta'mirlash" va "ilmiy restavratsiya" o'rtasidagi farqni hisobga olish zarur. Sifatli material, tarixiy shaklni aniqlash, tabiiy muhitni o'rganish va loyihani amaliy holatga moslashtirish bir butun jarayon sifatida qaralmasa, sarflangan mablag' uzoq muddatli natija bermasligi mumkin. Matbuotning bu jarayondagi o'rni ham alohida e'tiborga loyiq. Gazeta muayyan davrda mavjud muammolarni ommaga olib chiqish, mas'ul tashkilotlarga savol qo'yish va jamoatchilik talabini shakllantirish vositasi bo'lgan. Shu jihatdan "Buxoro haqiqati" materiallari nafaqat tarixiy voqealar haqida, balki o'sha davr jamiyatining madaniy merosga munosabati haqida ham ma'lumot beradi.

XULOSA

"Buxoro haqiqati" gazetasi materiallari asosida olib borilgan tahlil Buxoroning tarixiy-madaniy merosini muhofaza qilish jarayoni ko'p qatlamli va murakkab tizim bo'lganini ko'rsatadi. Davlat ro'yxatiga olish, texnik nazorat, restavratsiya, muzeylashtirish va jamoatchilik ishtiroki kabi mexanizmlar shakllangan bo'lsa-da, ularning amaliy samaradorligi obyektning o'ziga xos xususiyatlari, mahalliy xo'jalik faoliyati va shahar infratuzilmasiga bevosita bog'liq bo'lgan. Manbalarda qayd etilgan 603 va 604 ta yodgorlik haqidagi raqamlar tarixiy meros obyektlarini hisobga olish jarayoni dinamik bo'lganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ayrim obidalarining xo'jalik maqsadida ishlatilishi, chiqindi va sanitariya muammolari, Shahrud kanalining ifloslanishi, drenaj tizimlarining buzilishi, yer osti suvlarining ko'tarilishi va sho'rlanish tarixiy merosga tashqi muhit orqali keladigan xavflarning jiddiyligini ko'rsatadi.

Ismoil Somoniy maqbarasi bilan bog'liq favqulodda vaziyat tarixiy obidani atrofidagi gidrologik va ekologik tizimdan ajratib bo'lmazligini ko'rsatadigan muhim misoldir. Xo'ja Za'faron ziyoratgohi esa mahalliy xotira, xalq e'tiqodi va moddiy merosning o'zaro bog'liqligini ochib beradi. Restavratsiya sohasida erishilgan natijalar bilan bir qatorda qurilish materiallari sifati, loyiha tayyorlashdagi kamchiliklar, buyurtmalarni kechiktirish, mablag' va ishchi kuchining tarqoq taqsimlanishi kabi muammolar ham mavjud bo'lgan. Demak, tarixiy merosni uzoq muddat saqlash uchun faqat ta'mirlash ishlari emas, balki muntazam monitoring, muhandislik infratuzilmasini nazorat qilish, tarixiy materiallarga mos texnologiyalardan foydalanish va obidani muhofaza qilish bilan undan foydalanish o'rtasida muvozanat yaratish talab etiladi.

Tadqiqotning umumiy natijasi shundan iboratki, "Buxoro haqiqati" gazetasidagi materiallar Buxoroning tarixiy-madaniy merosini o'rganishda muhim davriy manba sifatida katta ilmiy imkoniyatga ega. Ular orqali nafaqat alohida yodgorliklarning holati, balki merosni muhofaza qilishning institutsional tuzilishi, restavratsiya amaliyoti, shahar ekologiyasi, jamoatchilik nazorati va tarixiy xotiraning ijtimoiy mazmunini ham o'rganish mumkin. Shu bois kelgusidagi tadqiqotlarda mazkur matbuot materiallarini arxiv hujjatlari, restavratsiya loyihalari, arxeologik ma'lumotlar va zamonaviy dala tadqiqotlari bilan qiyosiy o'rganish Buxoro tarixiy-madaniy merosining XX asrdagi muhofaza tarixini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Subhonov N. Somoniy maqbarasi xavf ostida // Buxoro haqiqati. – 1988. – № 160. – B. 4.
2. Qosimzoda A. Obidalar asrlar va nasllar boyligi // Buxoro haqiqati. – 1972. – 24-fevral. – № 39. – B. 3.
3. Fozilov A. Obidalar umrini uzaytirib // Buxoro haqiqati. – 1974. – 9-iyul. – № 132. – B. 4.
4. Xalq boyligini asraylik // Buxoro haqiqati. – 1989. – 22-dekabr. – № 244. – B. 2.
5. Fozilov N. Tarixiy obidalar xalq mulki // Buxoro haqiqati. – 1989. – 8-dekabr. – № 234. – B. 4.
6. Tarixiy yodgorliklar umumxalq boyligi // Buxoro haqiqati. – 1989. – 4-noyabr. – № 211. – B. 4.
7. Tarixiy yodgorliklar – xalq mulki // Buxoro haqiqati. – 1989. – 5-avgust. – № 149. – B. 3.
8. Jumayev Q. Ta'mirlashdagi muammolar // Buxoro haqiqati. – 1988. – 26-iyul. – № 142. – B. 3.
9. Mansurova B. El merosiga g'ubor qo'nmasin // Buxoro haqiqati. – 1988. – 5-yanvar. – № 3. – B. 2.
10. Yo'ldoshev N. Zarvaraq yodgorliklar tadqiqoti // Buxoro haqiqati. – 1988. – 12-mart. – № 49. – B. 2.
11. Tarixiy yodgorliklar bebaho boyligimiz // Buxoro haqiqati. – 1984. – 15-fevral. – № 33. – B. 2.
12. Obidalar boyligimiz // Buxoro haqiqati. – 1986. – 26-mart. – № 63. – B. 3.

13. Buxoro yodgorliklarini asraymiz // Buxoro haqiqati. – 1989. – 30-dekabr. – № 250. – B. 1.